

МАТЕРИНСТВО ЯК СФЕРА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНКИ

У статті з точки зору рольового підходу у теорії особистості досліджується феномен материнства як сфера самореалізації жінки. Материнство вивчається як гендерне явище, самореалізація у ролі матері пов'язується з опредметненням материнського ідеалу. Розглянута структура та типи рольових ідеалів.

***Ключові слова:** материнство, самореалізація, гендерні особливості, рольовий підхід в теорії особистості, рольовий ідеал.*

Постановка проблеми. Материнство є складне інтеграційне явище, що обумовлене біологічною природою людини, але визначається соціокультурними умовами і власною активністю особистості. Феномен материнства проявляється в біологічному, соціальному, міжособистісному та культурному аспекті, що породжує багатогранність його досліджень. В психології детально розглянуто материнство як створення умов для розвитку та соціальної адаптації дитини. Дослідження особистісної сфери жінки в основному стосуються готовності до материнства, кризи набуття ролі матері та раннього материнства, охоплюючи період вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини. Подальший інтерес дослідників до особистості жінки-матері згасає. Отже значно бракує досліджень впливу материнства на розвиток особистості жінки впродовж всього її життя.

Метою нашої статті є аналіз материнства як сфери самореалізації жінки.

Виклад основного матеріалу. Самореалізація, яка є однією з важливих екзистенціальних потреб людини, задовольняється насамперед у формі самовдосконалення і втілення цілей у діяльності для себе та суспільства. Це складний суперечливий процес, який описується метафорами "життя, що склалось", "повноцінне життя". Протилежний стан, коли особистість себе не реалізує, виражається словами відчуження, фрустрація, нещастя. Незважаючи на популярність поняття самореалізація, ми вважаємо за необхідне визначити його ще раз, проаналізувати існуючі підходи до його вивчення та зазначити зручність використання рольового підходу при дослідженні особливостей самореалізації жінок-матерів.

Як зазначає російський філософ Б. Ф. Чечет, самореалізація – це життя, яке побудоване згідно ключових моментів індивідуальної картини світу, що репрезентує сутність особистості. Ми вважаємо вдалим синергетичний підхід цього філософа, згідно якого феномен самореалізації пов'язує сутність особистості, її життєдіяльність та оточуючий світ. Таким чином розвиток особистості, її потреба в самореалізації та процес самореалізації є синергетичними феноменами. Вони є проявом фундаментальних закономірностей процесів самоорганізації та саморозвитку складних структур. Якщо особистість та світ навколо неї є синергетичні феномени з високим рівнем відкритості та нестійкості, тобто хаосу, то потреба особистості в самореалізації є потребою у визначеному, стійкому та прогнозованому існуванні. Самореалізацію спостерігати важко, проте легше визначити форми її прояву: а) впорядкування внутрішнього світу особистості з формуванням її самостійності; б) гносеологічне впорядкування всіх рівнів буття в формі картини світу; в) впорядкування світу навколо себе у відповідності з картиною світу [15]. В аналізі феномену самореалізації важливим, на нашу думку, є поняття ідеалу. Ідеалом вважається щось винятково досконале, таке, що є вищою метою прагнень людей. Ідеал є багатозначним поняттям. Ідеальними вважають довершені, позбавлені вад, недоліків предмети, явища, процеси тощо. Тобто ідеал – це модель впорядкованого явища. Слово ідеал походить від грецького, *idea* – вид, образ, уявлення, поняття. Самореалізація є здійсненням ідей стосовно свого буття, тобто втіленням своїх ідеалів.

Поняття "самореалізація" та "самоактуалізація" часто вживаються у психологічних текстах, коли розглядаються проблеми задоволення онтологічних потреб людини та соціальної адаптації особистості. Хоча ці поняття використовуються як майже синонімічні, є певна дифеніція. Реалізація походить від лат. *realis* – речовинний, матеріальний, той, що існує в дійсності, має значення здійснення певного плану, ідеї. Реалізація в англійській мові, звідки цей термін в якості психологічного прийшов до нас (*realization*), – це, передусім, усвідомлення, розумова (когнітивна)

діяльність. Самореалізація проявляється у побудові та коригуванні, перебудові "концепції Я", включаючи "ідеальне Я", картини світу й життєвого плану, усвідомленні результатів попередньої діяльності (формування концепції минулого). Актуалізація (actualization) – має значення діяльності як процесу, витрату сил (від латинського кореня actus – вчинок), яка має певний результат. Акт самоактуалізації – це кінцеве число дій, що виконуються суб'єктом, виходячи з свідомо поставлених перед собою під час самореалізації цілей і виробленої стратегії їх досягнення. Кожен акт самоактуалізації завершується специфічною емоційною реакцією – позитивною при успішному результаті, і негативною (біль, розчарування) – у разі невдачі. Як зазначає Є. Вахромов, самоактуалізація і самореалізація виявляються, в такий спосіб, двома нерозривними сторонами процесу розвитку та втілення власного потенціалу особистості [1].

Дослідники феномену самореалізації вважають за необхідне приділити увагу таким феноменам як самосвідомість, внутрішнє Я, самоствердження, особистісні та суспільні ідеали, цінності та соціокультурні умови самореалізації. Самореалізація особистості у вітчизняній психологічній науці розглядається відповідно до діяльнісного підходу як опредметнення потенційних можливостей індивіда, що проявляється у формі предметних результатів і у внутрішньоособистісних якостях і станах. У вирішенні проблеми самореалізації особистості головним вважається самопізнання та процес активного творення індивідом самого себе.

Сутність самореалізації у багатьох філософів і психологів, розглядається в умовах подолання особистістю основного протиріччя її життєдіяльності: між соціальним та індивідуальним. Цікавою є думка українського філософа Л. М. Сідак, яка вважає, що основним принципом самореалізації є аскетизм [9].

На підставі теоретичного аналізу зарубіжної літератури, насамперед концептуальних прихильників К. Г. Юнга, Т. П. Вівчарик дає визначення самореалізації як індивідуального процесу, що складається з двох етапів: 1) самопізнання і самознаходження внутрішнього "Я" або усвідомлення первинної несвідомої Самостійності; 2) самоздійснення, або інтеграція і трансформація несвідомої первісної самостійності в реалізовану цілісність (усвідомлену повну Самостійність) [2]. На нашу думку залишається відкритим питання про існування первісної несвідомої Самостійності, тому ми даємо визначення самостійності за Б. Ф. Четом, як впорядкування внутрішнього світу особистості. Тобто завданням особистості є не пошук Самостійності, а її формування.

Наша робоча модель самореалізації розглядає цей процес як визначення та формування ідеальних уявлень, які згодом формують мету поведінки та діяльності. Далі іде етап опредметнення, здійснення, потім самооцінювання, усвідомлення результатів, отримання зворотного зв'язку від суспільного середовища, співвіднесення наявного з ідеальним, отримання задоволення або дискомфорту, визначення нових, корекція існуючих ідеалів за рахунок власних настанов та зовнішніх соціально-культурних впливів. Таким чином процес самореалізації є безперервним, його рушійні сили знаходяться як всередині особистості, так і в соціально-культурному середовищі.

Цей процес найкраще, на нашу думку, моделюється за допомогою рольового підходу у теорії особистості, тому слід говорити про рольову самореалізацію. Рольова самореалізація – це багатоаспектне рольове функціонування особистості, в якому власне самореалізація має провідне (системоутворююче) значення, поряд з іншими сторонами розкриття всіх граней особистісного потенціалу. Ми включаємо в це поняття будь-які прояви розвитку та саморозвитку особистості, яка базується на рольовій чи драматургічній моделі. Рольова самореалізація включає в себе такі основні аспекти: рольовий розвиток, розвиток творчого потенціалу, розвиток життєвих ролей, вдосконалення життєвого світу, розвиток рольової компетентності, гармонізація рольових проявів. Рольова самореалізація, тобто презентація себе в соціально-психологічних ролях, проявах рольової ідентичності, є суттєвою складовою розвитку особистості [4, с. 1].

На думку П. П. Горностаєва, протиріччя між прагненням до самореалізації та уникнення рольового конфлікту виступає основною тенденцією функціонування та рушійною силою розвитку особистості. Особистісні детермінанти самореалізації впливають на рольовий розвиток особистості в процесі її соціалізації; рольовий розвиток виступає однією з найважливіших складових формування і розвитку особистості та формування рольової ідентичності.

Самореалізація має гендерні особливості. Чоловіче і жіноче в багатьох культурах існують як елементи культурно-символічних рядів. Так, "чоловіче" ототожнюється з силою, активністю, раціональністю, культурою, а "жіноче" – зі слабкістю, пасивністю, емоційністю, природою. Стереотипи фемінності-маскулінності є стійким комплексом уявлень, що включають: культурні

канони чоловіка та жінки, або ж – ідеал статі; особливості процесів соціалізації хлопчиків та дівчаток; сфери, способи, стиль самореалізації чоловіка та жінки в межах конкретного етнокультурного середовища; поведінкові моделі (норми, приписи, очікування щодо поведінки особи певної статі у стандартній ситуації та соціальні санкції за їх порушення) [3, с. 3]. Оскільки сукупність морфологічних і біологічних характеристик ми визначаємо терміном "стать", то, відповідно, соціально детерміновані уявлення про чоловіка й жінку – терміном "гендер". Згідно з теорією соціального конструювання гендеру та ставлення до гендеру як культурної метафори або культурологічної інтерпретації [12] з одного боку, репрезентація в культурі фемінності та маскулітності опирається на метафору статі, що апелює до архетипів, найдавніших уявлень про чоловіче і жіноче. З іншого боку, гендерні образи впливають на становлення ідентичності особистості. Серед сучасних масових стереотипів є примат еротизму у образі жінки, а самореалізація її передбачається у рівномірному та гармонійному прояві себе у професійній та сімейній сфері, поєднання материнства та кар'єри [5,6,10]. Таким чином, сучасні українські жінки опиняються у ситуації рольового перевантаження, оскільки намагаються притримуватися високих стандартів у виконанні багатьох соціальних ролей.

Дослідниця Т. П. Вівчарик запропонувала структурно-функціональну модель самореалізації жінки в основі якої лежить самоідентифікація, інтеграція особистості, опредметнення потреб продиктованих самістю через діяльність. На її думку, традиційні стереотипні уявлення про роль жінки в суспільстві, її призначення являють собою зовнішню опозицію, яка обмежує розвиток самодостатньої жіночої особистості. Жіночність, що є внутрішньою детермінантою розвитку жінки, також конфліктує з нетрадиційною роллю (діяльністю) жінки на шляху до її само здійснення, шлях жінки до самореалізації лежить через опір стереотипній свідомості та вміння узгодити власну жіночність із прагненням особистісного розвитку [2]. Вивчення стереотипних уявлень про жіночність здійснювала український психолог Й. С. Страшнюк. За допомогою лінгвокультурологічного аналізу вона вивчала структуру і зміст асоціативного поля "Женщина", сформованого реакціями сучасних російськомовних харків'ян, виявила, що ядро асоціативного поля становлять номінації, які реалізують ознаки "материнство" і "краса" [12]. Подібні результати отримала китайська дослідниця Лю Бо, що досліджувала лінгвокультурний концепт "Женщина" у сучасній китайській та російській літературі [9].

Таким чином материнство є одним з стереотипів сприйняття жінки в масовій свідомості. Як мати жінка набуває окремої суспільної цінності, так само як і її життя вважається успішним, якщо вона виступила в ньому у ролі матері. Однак ми не можемо сказати, що це єдиний стереотип. Російський культуролог О. В. Шамаріна відмічає розповсюдженість у російській культурі (ми вважаємо, що можемо екстраполювати ці висновки і на українську культуру) трьох основних підходів до розуміння сутності материнства: феміністський, що розглядає материнство як тягар, перешкоду для професійної та творчої реалізації жінки; морально-духовний, який визначає материнство як головну пріоритетну життєву позицію, як вираз метафізичної сутності жінки, її покликання; соціально паритетний, в якому існують намагання поєднати соціально-прагматичний та духовний аспект материнства [17]. Яким чином ці підходи відбиваються у самосвідомості жінок, можна прослідкувати у дослідженнях російського психолога М. Ю. Чібісової. Вона визначила, що для самосвідомості сучасної жінки характерні дві тенденції. Одна тенденція полягає в тому, що жінка стає активним суб'єктом на терені соціальної діяльності. Інша полягає в тому, що для жінки в нестабільному соціумі зростає значущість сім'ї, де реалізується потреба її членів в любові і безпеці, а дитина виступає як гарант можливої реалізації повноцінного буття [16].

На думку Г. Г. Філіпової існує два теоретичних напрями вивчення материнства [14, с.5]. Перший з позиції психоаналізу та етіології більшу увагу приділяє стимулам немовляти, що спрямовані на активізацію материнської турботи про нього. При цьому поведінка матері розглядається компліментарною до поведінки дитини. Другий напрямок соціально-культурологічний, у його межах вивчається культурно-історичні механізми материнської поведінки, переживання матері ставляться у залежність від соціальних норм материнства. Наше дослідження у цілому проводилось у руслі саме цього напрямку. Материнська роль, яка у більшості випадків зумовлена фізіологічно, є традиційною у суспільстві. Не зважаючи на фізіологічний аспект, ми можемо зауважити, що материнська роль є гендерним явищем та знаходиться під потужним впливом актуальних культурних стереотипів. Сучасне материнство, як вважає Троніна Л. Н., існує в системі цінностей і викликів сучасної культури, воно переживає кризу традиційного материнства, що виражається в деприваційних процесах, девіантному, самотньому материнстві, неповній сім'ї [13].

Водночас сучасні ідеали материнства є доволі складними та відображають суперечливі та іноді майже нездійснені вимоги до жінки, ускладнюючі її самореалізацію у материнській ролі. Ідеал матері є складовою частиною культурних моделей родини та гендерних стереотипів [5]. Рольовий ідеал матері – це уявлення, які існують в суспільній та індивідуальній свідомості про успішне виконання ролі. Рольовий ідеал матері є культурним зразком, взірцем, що привласнюється особистістю в ході її онтогенезу. Беручи до уваги поняття про роль, як про функціональну одиницю поведінки, сукупність потреб, уявлень про себе як про суб'єкт ролі, можна сказати, що уявлення про ідеал матері є рольовий ідеал матері. Рольовий ідеал матері є ідеальною моделлю, що містить уявлення про те, як треба вчиняти перебуваючи у ролі матері та які риси характеру треба проявляти. Рольовий ідеал виражається в особистісному семантичному просторі, патернах поведінки, образах бажаних подій. Таким чином уявлення про ідеал має якісну складову та операціональну складову.

Рольовий ідеал, в залежності від акценту орієнтацій, має індивідуальні відмінності, які можуть бути покладені в основу виокремлення, типологізації рольових ідеалів. Нормативно-орієнтований ідеал – "правильна матір" – відповідає традиціям культури – якою мати повинна бути, що взагалі має робити. Емоційно-орієнтований ідеал "гарна матір" відповідає власним бажанням, власним проєкціям особистості, яку матір вона хотіла б сама в перебуваючи у ролі дитини. Результативно-орієнтований ідеал – "корисна мати" відповідає вимогам забезпечення дитини умовами для повноцінного розвитку та адаптації в суспільстві, які якості треба мати для цього матері і як організувати догляд та виховання дитини. Рольовий ідеал виступає чинником рольової самореалізації жінки.

Висновки. Отже, самореалізація це процес втілення, опредметнення ідей стосовно самого себе та відповідно своєму особистісному потенціалу, який супроводжується певними почуттями як позитивними (в разі здійснення) так і негативними у випадку невдачі. Самореалізація з одного боку вимагає резервів та зусиль особистості з іншого – представлення їй об'єктивних умов. Певні конкретні дії та вчинки людини на шляху самореалізації називаються самоактуалізацією. Самореалізація має гендерні відмінності, які впливають з традиційних масових стереотипів, в них жіночість насамперед пов'язується з красою та материнством, а самореалізація у професійній сфері відступає на задній план. Самореалізація у материнській ролі, яка є гендерним явищем, пов'язана із опредметненням материнського ідеалу. Сучасні ідеали материнства є доволі складними та відображають суперечливі та іноді майже нездійснені вимоги до жінки. Самореалізація жінки у ролі матері відбувається через рух від неструктурованих, хаотичних уявлень про ідеали материнства та про себе у ролі матері до несуперечливої рольової Я-концепції і активного створення свого материнства.

Перспективами нашого дослідження є знаходження особливостей змісту рольових ідеалів у представників різних жіночих верств, вивчення співвідношення самооцінки себе як матері та власного ідеалу матері, аналіз рольових ідеалів жінок, що мають ускладнення у рольовій самореалізації та розробка науково-методичних засад психологічної допомоги їм.

Використані джерела

1. Вахромов Е.Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации. – М.: Международная педагогическая академия, 2001 – 162 с. – Режим доступу до журн.: <http://vakhromov.narod.ru/publ.htm>
2. Вівчарик Т. П. Психологічні механізми самореалізації жінки (на прикладі жіночої молоді, включеної у творчу професійну діяльність): Дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2000. – 200 арк. – Бібліогр.: арк. 167-186.
3. Гендерні аспекти державної служби: Монографія / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька; за заг. ред. Б. Кравченка. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 335 с. – ISBN 966-500-237-6
4. Горностай П.П. Психологія рольової самореалізації особистості / Автореф. дис... докт. психол. наук: 19.00.05. – Київ, 2009. Видавництво: Інститут соціальної та політичної психології АПН України – 32 с.
5. Кісь О. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні // Ї. – 2003. – № 27. – С. 38-58 <http://www.ji.lviv.ua/n27texts/kis.htm>
6. Кісь О. Сексизм у ЗМІ: протидіючи комунікативному потокові // Я. – 2007. – № 2 (18). – С. 24 – 30. http://gendermuseum.com/modules/stop_sx/i18.pdf

7. Котова-Олійник С. В. Візуальні репрезентації гендеру в культурі: теоретичні та методологічні підходи до вивчення проблеми.:Вісник Житомирського державного університету. Випуск 47. Філософські науки,с. 27-32 http://eprints.zu.edu.ua/3453/1/5_47_.pdf
8. Лю Бо. Концепт "женщина" в русской языковой картине мира : на фоне китайской : автореферат дис. ... кандидата филологических наук : 10.02.01 / Лю Бо; [Место защиты: Дальневосточный федеральный университет] – Владивосток, 2010 – Количество страниц: 26 с.
9. Сідак Л.М. Аскетизм як принцип саморозвитку та самореалізації особистостіАвтореф. дис. канд. філософ. наук: Харк. військ. ун-т. – Х., 2003. – 16 с. – укр.
- 10.Скорнякова С.С. Гендерные стереотипы в средствах массовой коммуникации: Сборник научных трудов "Актуальные проблемы теории коммуникации". – СПб.:Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 225-231. http://www.russcomm.ru/rca_biblio/s/skornyakova.shtml
- 11.Страшнюк Й.С. Женщина в русском ассоциативном сознании: динамический аспект / Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2011. – № 963. Сер.: Філологія. – Вип. 62. – С. 109 http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_963/content/strashniuk.pdf
- 12.Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций. Под ред. О.А. Ворониной. – М.: Издательство: МЦГИ – МВШСЭН – МФФ Год издания: 2001 Страниц: 416 ISBN: 5-85133-072-4
- 13.Тронина, Лейла Николаевна. Этико-психологические проблемы современного материнства : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.05 / Тронина Лейла Николаевна; [Место защиты: Тул. гос. пед. ун-т им. Л.Н. Толстого]. – Тула, 2010. – 136 с.: ил. РГБ ОД, 61 11-9/134
- 14.Филиппова Г. Г. Психология материнства. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с. – ISBN 5-89939-064-6
- 15.Чечет Борис Федорович. Сущность, условия и тенденции самореализации личности : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11. – Иркутск, 2002. – 157 с. РГБ ОД, 61:02-9/430-Х
- 16.Чибисова М. Ю. Феноменматеринстваиегоотражение в самосознании современной молодой женщины : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 : Москва, 2003 272 с. РГБ ОД, 61:03-19/416-0.
- 17.Шамарина Е. В.. Культурный смысл материнства в Западноевропейской и отечественной философской мысли : диссертация ... кандидата философских наук : 24.00.01 / Шамарина Елена Владимировна; [Место защиты: Алт. гос. ун-т]. – Барнаул, 2008. – 175 с.: ил. РГБ ОД, 61 09-9/142

Angelova S.O.

MOTHERHOOD AS SPHERE OF SELF-REALIZATION OF WOMAN

In the article from the point of view of role approach in the theory of personality is investigated the phenomenon of motherhood as sphere of self-realization of woman. Motherhood is studied as the gender phenomenon, self-realization in a role of mother associates with objectification of maternal ideal. A structure and types of role ideals of mother are considered.

Keywords: *motherhood, self-realization, gender features, roll approach in the theory of personality, role ideal.*

Стаття надійшла до редакції 25.10.2013 р.

